

Samir Lemeš

Ekološke posljedice stranih ulaganja u Bosni i Hercegovini

Analiza i preporuke

BIRN
BALKAN
INVESTIGATIVE
REPORTING
NETWORK

BOSNIA &
HERZEGOVINA

 Detektor

Ekološke posljedice stranih ulaganja u Bosni i Hercegovini

Analiza i preporuke

Samir Lemeš

Sarajevo, 2024.

Impressum

Autor:

Samir Lemeš

Urednik:

Semir Mujkić

Projekt menadžerica:

Aida Mahmutović

Lektura:

Nadira Korić i Amila Žunić

Design i DTP:

Jasmin Leventić

Izdavač:

BIRN BiH - Detektor

Za izdavača:

Denis Džidić

Sadržaj

1.	Uvod	8
2.	Kratak pregled najznačajnijih stranih ulaganja u Bosni i Hercegovini	10
3.	Ekološki izazovi	14
4.	Primjeri investicija s negativnim utjecajem po okolinu	16
5.	Studije o utjecaju na okoliš kao pokriće za uništavanje prirode	24
6.	Pravni i regulatorni okvir	26
7.	Učesnici u procesu	28
8.	Mogući alternativni pristupi	31
9.	Zaključak	33

Strana ulaganja u Bosni i Hercegovini bilježe stalni rast i kumulativno se približavaju iznosu od 20 milijardi maraka. U isto vrijeme stanje okoliša po svim pokazateljima sve je gore, pa je sve češće pitanje o odnosu između stranih ulaganja i njihovih utjecaja na stanje okoliša – zagađenost zraka, tla, vode, gubitak biodiverziteta.

Na nekoliko primjera prikazanih u ovom dokumentu opisane su negativne posljedice stranih investicija, koje se ogledaju u prekomjernim emisijama materija štetnih po ljudsko zdravlje i onih koje doprinose klimatskim promjenama, devastaciji prirodnih bogatstava, te neracionalnim zahvatima u prostor, čija je šteta daleko veća od ostvarene koristi. Pri tome, većinu koristi uzimaju strani investitori, dok se sve štetne posljedice ostavljaju stanovništvu i potkapacitiranim institucijama. Institucije su često pod prevelikim utjecajem politike, koja koči donošenje strožijih propisa, ili opstruira njihovo provođenje, kako bi se pogodovalo zagađivačima ili očuvao socijalni mir.

Osnovni instrumenti za zaštitu okoliša – okolišne dozvole i studija o utjecaju na okoliš – umjesto da budu efikasni alati za zaštitu, rade se i usvajaju samo da bi se ispunila forma. Pravilnici i uredbe donose se s velikim zakašnjenjem ili se namjerno prilagođavaju potrebama velikih zagađivača.

Ovaj dokument, pored kritičkog osvrta na postojeće stanje, nudi i nekoliko preporuka za unapređenje ekološke održivosti stranih ulaganja u Bosni i Hercegovini. Preporuke se odnose na cijeli spektar učesnika, od donosilaca odluka, investitora, institucija za provođenje propisa, međunarodnih organizacija, organizacija civilnog društva i medija, a obuhvataju cijeli niz mehanizama i politika koji bi dosljednom primjenom mogli uspostaviti održivi balans između ekonomskog prosperiteta i zaštite okoliša, zdravlja stanovništva i očuvanja klime.

1.

Uvod

Za ekonomije zemalja u tranziciji, kao što je Bosna i Hercegovina, izuzetno su važne strane investicije. Svaka zemlja trudi se da investorima olakša poslovanje dajući razne vrste pogodnosti i poticaja. To, s druge strane, predstavlja i svojevrsan rizik, jer može se desiti da investitori svojim poslovanjem negativno utječu na okoliš. Zemlja u razvoju lako može postati poput kolonije – utočište za prljave tehnologije, za koje nema mjesta u zemljama iz kojih dolaze investitori.

Investitori i/ili kompanije iz zemalja poput Turske i Kine u posljednje vrijeme često pobjeđuju na tenderima za javne infrastrukturne projekte, zahvaljujući niskoj cijeni radne snage i vjerovatno kupljenoj naklonjenosti domaćih političara i donosilaca odluka. Osim što kvalitet¹ izvedenih radova obično odgovara niskoj ugovorenoj cijeni², može se uočiti i potpuno zanemarivanje³ utjecaja na okoliš⁴ i kršenje propisa koje prolazi bez sankcija⁵. Posljedice prodaje Rafinerije nafte u Brodu i Rafinerije ulja u Modriči ruskim investorima nisu samo ekonomske⁶, nego imaju i značajan utjecaj na okoliš⁷. Vijeće ministara BiH tek je krajem 2023. godine usvojilo Odluku o kvalitetu tečnih naftnih goriva, kojom se uređuje tržište naftnih derivata u BiH i preuzimaju odgovarajuće EU direktive u ovoj oblasti⁸. Posljedica dugogodišnjeg kašnjenja usklađivanja te odluke s EU normama, koje je nastalo zbog političkih opstrukcija iz Republike

1 <https://zurnal.info/clanak/nema-dozvole-za-zenicku-zaobilaznicu-sporan-vijadukt-donja-gracanica/23791>

2 <https://www.hercegovina.info/vijesti/bih/most-pocitelj-kineski-izvodjac-placa-penale-ceka-se-slovenska-tvrtka-sa-spasonosnim-rjesenjem/220261/>

3 <https://ba.ekapija.com/news/4048294/turski-cengiz-ce-graditi-dionicu-medakovo-ozimice-duzine-213-kilometra-radovi-vrijedni>

4 <https://raport.ba/zasto-se-suti-na-ekocid-u-tesnju-koji-provode-autoceste-fbih/>

5 <https://bhrt.ba/betonara-u-vlasni%C5%A1tvu-strane-kompanije-radi-bez-okolinske-dozvole>

6 <https://interview.ba/2024/03/17/bez-plana-za-oporavak-kako-su-rusi-unistili-rafineriju-nafte-brod/>

7 <https://www.slavonski-brod.hr/index.php/oneciscenje-zraka-sb>

8 <https://nap.ba/qpost/327199/Vijee-ministara-BiH-usvojilo-odluku-o-kvalitetu-naftnih-derivata>

Srpske kako bi se pogodovalo ruskim investitorima, ogromne su količine sumpor-dioksida ispuštene iz motornih vozila u zrak.

Kompanije koje investiraju nekad nisu ni vezane za određenu zemlju, nego se radi o međunarodnim korporacijama, registriranim u nekoj od poreskih oaza (Kajmanski otoci, Mauricijus, Britanski Djevičanski otoci, Otok Man i druge). Te korporacije mogu biti i dionička društva, čije dionice posjeduju investicijski fondovi, čijeg krajnjeg vlasnika je praktično nemoguće identificirati. Kada takva korporacija izazove ekološku katastrofu, skoro je nemoguće dovesti je pred lice pravde.

Bosna i Hercegovina ima fragmentirane i potkapacitirane institucije za zaštitu okoliša i zato je izuzetno važno identificirati rizike i moguće ekološke posljedice stranih ulaganja. Ovaj dokument predstavlja pokušaj analize tog problema na osnovu dostupnih informacija, uz davanje preporuka za poboljšanje ekološke održivosti stranih ulaganja u Bosni i Hercegovini.

2.

Kratak pregled najznačajnijih stranih ulaganja u Bosni i Hercegovini

Prema podacima Centralne banke BiH, kumulativno stanje direktnih stranih investicija (DSI) u Bosni i Hercegovini, na kraju 2022. iznosilo je 17,5 milijardi maraka.⁹ Direktnne strane investicije u Bosni i Hercegovini bilježe stalni rast i u 2022. bile su najveće u prethodnih 14 godina. Realno je očekivati da investicije u 2023. godini dostignu dvije milijarde maraka.¹⁰ Glavnina ovog rasta stranih direktnih investicija posljedica je visokih reinvestiranih zarada postojećih nefinansijskih i finansijskih preduzeća sa stranim investicijama, dok su ulaganja u obliku vlasničkog kapitala i ostalog kapitala (međukompanijskog pozajmljivanja) iznosila ukupno 500 miliona KM.¹¹

Po klasifikaciji djelatnosti, najznačajnije investicije u BiH do sada su zabilježene u oblasti finansija (3,4 milijarde KM), telekomunikacija, trgovine na veliko, energetike i poslovanja nekretninama, proizvodnje baznih metala i trgovine na malo, te u proizvodnji prehrambenih proizvoda. U sektor rudarstva do kraja 2022. godine investirano je oko 300 miliona KM.¹²

9 Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini (FIPA): Analiza direktnih stranih investicija u Bosni i Hercegovini za 2021. i 2022. godinu (novembar 2022.) http://www.fipa.gov.ba/publikacije_materijali/Informacije_i_izvjestaji/default.aspx?id=15628&langTag=en-US

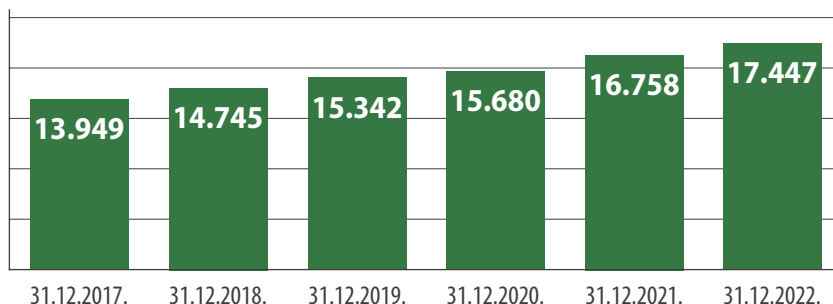
10 Centralna banka Bosne i Hercegovine (februar 2024.) http://statistics.cbbh.ba/Panorama/novaview/SimpleLogin_bs_html.aspx

11 Centralna banka Bosne i Hercegovine (august 2023.) Direktnne strane investicije u BiH u 2022. godini 1,44 milijardi KM, <https://www.cbbh.ba/press/ShowNews/1526>

12 Centralna banka Bosne i Hercegovine (februar 2024.) http://statistics.cbbh.ba/Panorama/novaview/SimpleLogin_bs_html.aspx

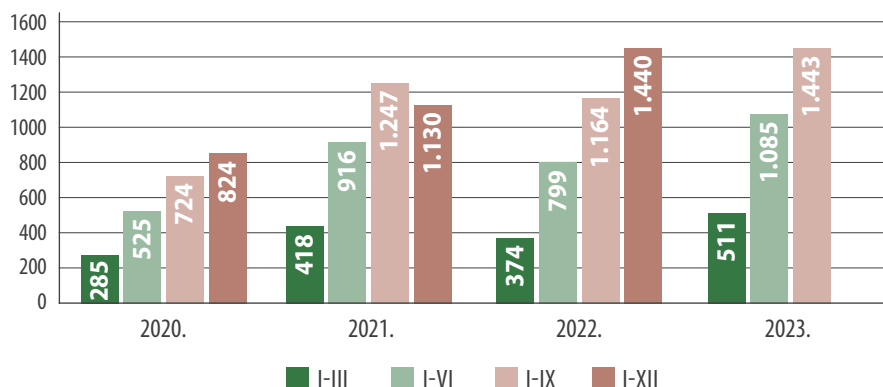
KUMULATIVNO STANJE DIREKTNIH STRANIH INVESTICIJA U BOSNI I HERCEGOVINI U MILIONIMA KM

(izvori: Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini i Centralna banka BiH)

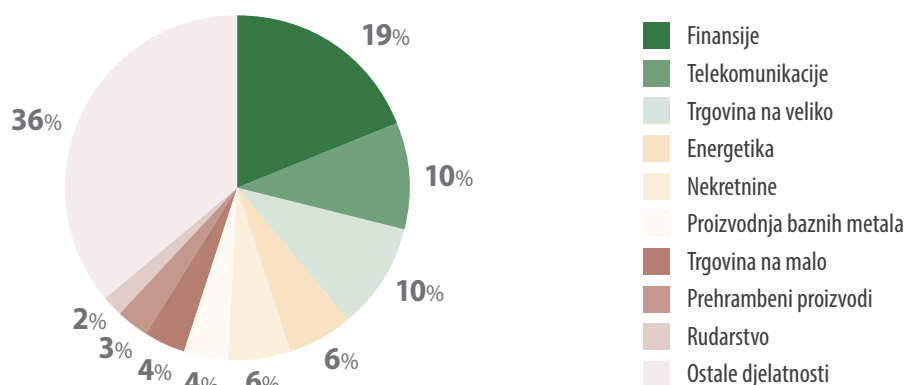
TOKOVI DIREKTNIH STRANIH INVESTICIJA U BOSNI I HERCEGOVINI U MILIONIMA KM

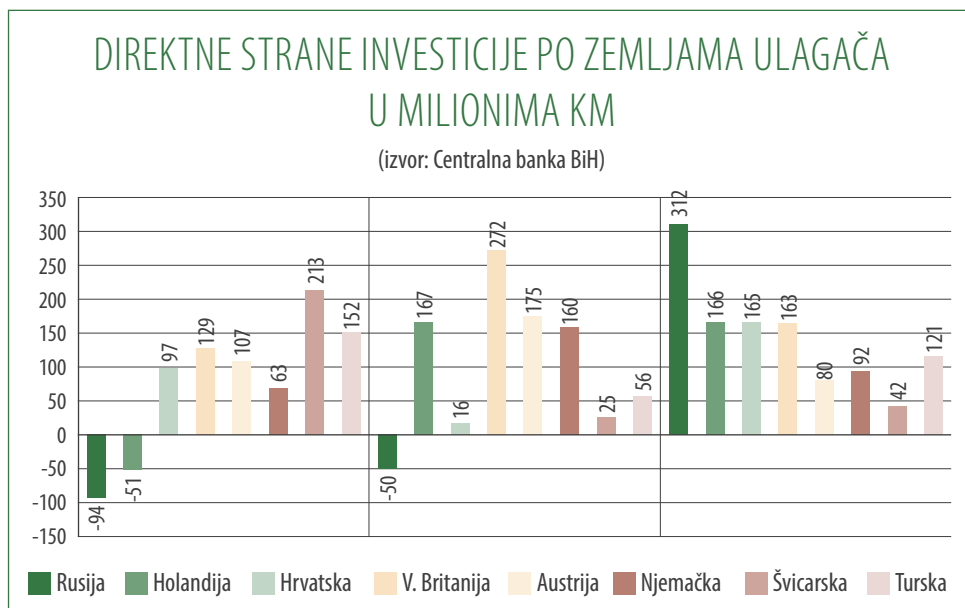
(izvor: Centralna banka BiH)

DIREKTNE STRANE INVESTICIJE U 2022. GODINI PO KLASIFIKACIJI DJELATNOSTI U MILIONIMA KM

(izvor: Centralna banka BiH)

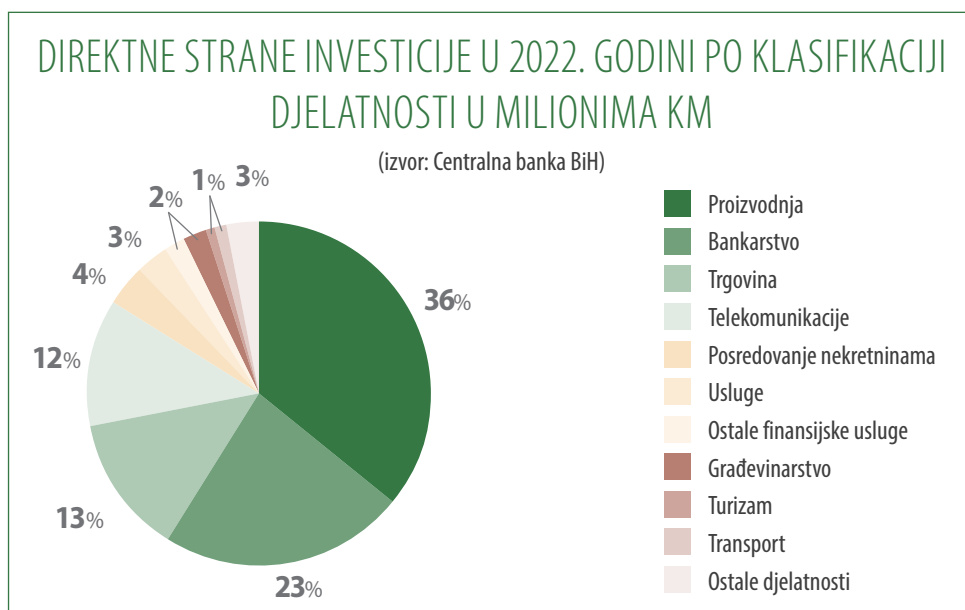
Kad se investicije pogledaju po zemljama ulagača, najznačajnije investicije u prvih devet mjeseci 2023. godine ostvarile su Rusija, Nizozemska, Hrvatska i Velika Britanija. U 2022. godini najveći strani investitor bila je Velika Britanija, koju slijede Austrija, Holandija i Njemačka. U 2021. bile su to Švicarska, Turska i Velika Britanija.¹³

Ako se izuzmu investicije u finansijski sektor, telekomunikacije i trgovina, koje nemaju veliki direktni utjecaj na okoliš, može se uočiti da je značajan dio stranih investicija u Bosni i Hercegovini usmjeren na sektore proizvodnje baznih metala, energetike, prehrambene industrije i rudarstva. Njihov utjecaj na okoliš je značajan, jer se eksploatiraju prirodni resursi, ispuštaju se zagađujuće materije u zrak, vodu i tlo, buka i vibracije smanjuju kvalitet života stanovništva¹⁴, smanjuju se površine pod biljnim pokrivačem, posebno šume, ugrožavaju se staništa životinjskih vrsta, te otvoreni i podzemni vodotokovi. Stoga takve investicije zahtijevaju više pažnje.

Bosna i Hercegovina ima značajan potencijal za izgradnju postrojenja za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora, kao što su sunce, vjetar i hidroenergija. Povećan interes stranih ulagača potaknut je globalnim trendovima i potpisanim međunarodnim sporazumima za smanjenje emisija stakleničkih plinova. Evropska unija obavezala se da dostigne klimatsku neutralnost do 2050. godine, što nastoji postići ugradnjom solarnih panela, izgradnjom vjetroelektrana i postepenim ukidanjem fosilnih goriva. Pri tome, nije važno gdje se te elektrane nalaze, nego ko je njihov vlasnik, tako da se svaka strana investicija u obnovljive izvore energije u

13 Centralna banka Bosne i Hercegovine (februar 2024.) http://statistics.cbbh.ba/Panorama/novaview/SimpleLogin_bs_html.aspx

14 <https://detektor.ba/2021/11/05/epizoda-131-popustljivost-stranim-investitorima-za-domace-zagadj enje/>

Bosni i Hercegovini ubraja u kvote za zemlje iz kojih investitor dolazi, a ne u kvote za Bosnu i Hercegovinu. Sve i kad bi cijelu sunčanu Hercegovinu pokrili solarnim panelima, bez vlastitih ulaganja Bosna i Hercegovina ne bi ispunila svoj dio obaveza o udjelu obnovljivih izvora energije preuzetih Pariškim sporazumom.

Tranzicija ka obnovljivim izvorima energije i ukidanju fosilnih goriva iziskuje velike količine mineralnih sirovina, čija nalazišta u Evropskoj uniji nisu dovoljna da zadovolje potrebe EU. Solarni paneli, vjetroturbine, kablovi i baterije za električna vozila sadrže metale koji se proizvode iz ruda čije su eksploatacija i prerada izuzetno štetne po okoliš. Prema podacima Svjetske banke, za skladištenje energije i zadržavanje globalnog zagrijavanja ispod 2°C potrebno je 3,5 milijardi tona metala i drugih minerala širom svijeta.¹⁵ Radi se o metalima kao što su kobalt, litij, bakar, nikl, indij, platina, silicij i rijetke zemlje. Do sada su se ti minerali uvozili iz Konga, Kine, Australije i drugih zemalja, koje također povećavaju vlastite potrebe za tim metalima, što smanjuje dostupnost i povećava cijenu tih resursa. Kako bi se izborio s tim izazovom, Evropski parlament je krajem 2023. godine dao zeleno svjetlo za Akt o kritičnim sirovinama, kojim bi se uspostavio okvir za osiguranje pristupa EU sigurnoj i održivoj opskrbi strateškim sirovinama. Kako bi se to postiglo, teži se ka jačanju cijelog lanca vrijednosti, diverzificiranju uvoza u EU, tako da do 2030. godine nijedna treća zemlja ne bi osiguravala više od 65 posto godišnje potrošnje svakog kritičnog minerala u EU.¹⁶ Taj Akt će se zasigurno odraziti i na buduće strane investicije u Bosni i Hercegovini, jer je naša zemlja bogata tim resursima.

15 World Bank, Minerals for Climate Action: The Mineral Intensity of the Clean Energy Transition, 2020, p. 11. <https://www.worldbank.org/en/topic/extractiveindustries/brief/climate-smart-mining-minerals-for-climate-action>

16 <https://www.energetika-net.com/energetsko-gospodarstvo/ep-usvojio-akt-o-kriticnim-mineralnim-sirovinama>

3.

Ekološki izazovi

Strane investicije mogu imati različite negativne utjecaje na okoliš, posebno u zemljama, poput Bosne i Hercegovine, koje imaju slabe propise, te loš nadzor i provedbu propisa u području zaštite okoliša. Već imamo primjere investicija u prljave tehnologije, koje nisu prihvatljive u zemljama sa strožijim ekološkim zahtjevima. Industrijska postrojenja ili infrastruktura često imaju značajne emisije u zrak zagađujućih materija poput prašine i sumpor-dioksida, ali i stakleničkih plinova, poput ugljen-dioksida, metana ili azotnih oksida. Industrijske aktivnosti ispuštaju hemikalije ili druge zagađujuće materije u vode i tlo, što može imati dugoročne negativne posljedice po okoliš i ljude. Gradnja hidrocentrala, rudarstvo, pretvorba namjene zemljišta ili krčenje šume mogu dovesti do uništavanja ekosistema i gubitka biodiverziteta. Investicije u tehnologije zasnovane na fosilnim gorivima ili druge industrije s visokom emisijom ugljika mogu povećati rizik od klimatskih promjena te otežati tranziciju prema održivijoj ekonomiji.

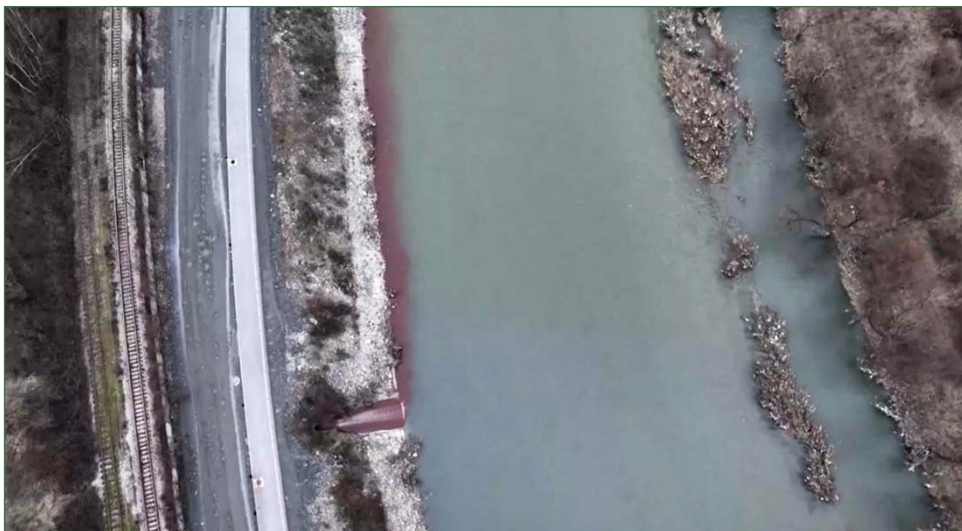
Borba protiv klimatskih promjena u nekim slučajevima koristi se kao izgovor ili se zloupotrebljava, tako da se aktivnosti koje se navodno provode u cilju smanjenja emisija stakleničkih plinova ili prilagođavanja klimatskim promjenama zapravo koriste za ostvarivanje drugih interesa, kao što su ekonomska dobit, politička moć ili društvena kontrola. Neke kompanije ili investitori koriste retoriku ili marketinške strategije kako bi se prikazali kao ekološki osviješteni, iako njihove aktivnosti ili proizvodi zapravo nisu ekološki prihvatljivi. Ta praksa je poznata pod nazivom *greenwashing*. Simboličnim donacijama u lokalnoj zajednici stvaraju saveznike kako bi prikriju negativne utjecaje na okoliš i kvalitet života stanovništva. Primjeri greenwashinga u Bosni i Hercegovini su brojni, od postavljanja 20 klupa i akcije čišćenja grada koju je organizirao ArcelorMittal Zenica¹⁷, preko donacije računara Koksare GIKIL lukavačkoj srednjoj školi¹⁸, do

17 <https://www.klix.ba/vijesti/bih/dan-volontera-u-arcelormittal-zenica/081026033>

18 <https://gikil.ba/2023/05/29/drustvena-odgovornost-novi-krug-podrske-iz-gikil-a/>

NEKONTROLIRANO ISPUŠTANJE CRVENOG MULJA IZ TALOŽNIKA KOMPANIJE ARCELORMITTAL ZENICA U JANUARU 2023.

(foto: Eko forum Zenica)

besplatnog tečaja engleskog jezika za stanovništvo Vareša koji je platila kompanija Adriatic Metals¹⁹.

Ekspanzija gradnje mini hidroelektrana u Bosni i Hercegovini pokazala je kako investitori koriste politike poticaja ili subvencija za obnovljive izvore energije ili druge ekološke inicijative kako bi ostvarili finansijsku dobit, a ne nužno kako bi pridonijeli stvarnim promjenama. Izgradnja stotina mini hidroelektrana simbolično je doprinijela energetsom bilansu, a štetni utjecaji po prirodu su nesrazmjerno veliki.

Zbog svih ovih razloga, važno je da se strane investicije pažljivo procjenjuju i reguliraju kako bi se minimizirali negativni utjecaji na okoliš i osiguralo da se borba protiv zagađenja i klimatskih promjena provodi na odgovoran i efikasan način.

19 <https://adriaticfoundation.ba/nasi-projekti-2/>

4.

Primjeri investicija s negativnim utjecajem po okolinu

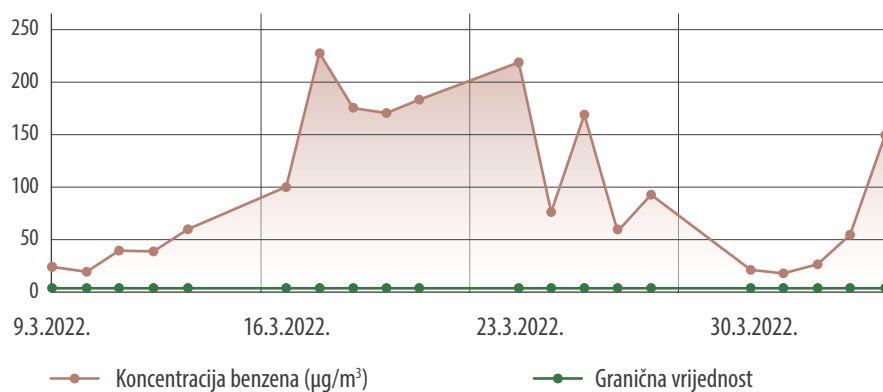
Kompanija LNM N.V. Holdings s Novih Antila (koja danas posluje pod imenom ArcelorMittal S.A. sa sjedištem u Luksemburgu) kupila je 2004. godine od Vlade Federacije BiH za jedan američki dolar 51 posto udjela u vlasništvu zeničke željezare BH Steel (danas **ArcelorMittal Zenica**) i uplatila 80 miliona američkih dolara na račun nove kompanije (sama sebi) kao povećanje osnivačkog kapitala. Vlada Federacije prodala je za jedan američki dolar Kuwait Consulting & Investment Company (KCIC) 41 posto udjela u vlasništvu BH Steela, koji je KCIC već naredne godine prodao za 98 miliona dolara ArcelorMittalu. Vlada Federacije ostala je vlasnik osam posto BH Steela, uz obavezu da i taj dio proda novom većinskom vlasniku za jedan američki dolar u roku od pet godina ili kad se postigne planirani obim proizvodnje od dva do dva i po miliona tona čeličnih proizvoda godišnje, uz angažman 4.000 do 4.500 zaposlenih. Ta transakcija još se nije desila. Ugovor o dokapitalizaciji zeničke željezare i danas je skriven od očiju javnosti. Novi vlasnik se tim tajnim ugovorom obavezao da će izvršiti sva potrebna ulaganja u zaštitu okoliša, uključujući pogone za prečišćavanje vode, nusproizvoda i kontrolu emisija, omogućiti poštivanje propisa Federacije, Zeničko-dobojskog kantona i međunarodnih obaveza BiH. Novi vlasnik obavezao se i na minimalna kapitalna ulaganja od 135 miliona dolara i dodatna ulaganja od 60 do 80 miliona dolara do 2014. godine.²⁰

Od pokretanja integralne metalurške proizvodnje, emisije u zrak, vodu i tlo u okolini željezare bile su izuzetno visoke, što se prvo odrazilo na kvalitet zraka u Zenici. Prosječne satne, dnevne i godišnje vrijednosti koncentracija prašine, SO₂ i benzene daleko su iznad dozvoljenih vrijednosti. Koncentracije SO₂ znale su dostići vrijednosti tri puta veće od granice za proglašenje epizode uzbune.

20 <https://www.ekoforumzenica.ba/2018/08/16/cetrnaest-godina-od-prodaje-zeljezare-za-2-dolara/>

KONCENTRACIJE BENZENA U ZRAKU U OKOLINI KOKSARE ARCELORMITTAL ZENICA IZMJERENE U PROLJEĆE 2022. GODINE

Dnevni procenti koncentracija benzena ($\mu\text{g}/\text{m}^3$)

NEKONTROLIRANE EMISIJE U ZRAK IZ KOKSARE U KOMPANIJI ARCELORMITTAL ZENICA

(foto: Eko forum Zenica, 2023.)

Satne koncentracije benzena registrirane u okolni koksare u proljeće 2022. godine u prosjeku su 18 puta veće od ciljne vrijednosti za zaštitu zdravlja ljudi, a maksimalna izmjerena vrijednost bila je čak 255 puta veća od te ciljne vrijednosti.

Broj dana s koncentracijama SO_2 iznad $125 \mu\text{g}/\text{m}^3$ tokom 2014. godine bio je 252 i postepeno se smanjivao, te je 2022. dostigao 19 dana. Može se reći da se situacija polako popravlja, ali je još daleko od dozvoljenih tri dana s prekoračenjima u godini.²¹

21 <https://www.ekoforumzenica.ba/wp-content/uploads/2022/11/Analiza-zagadjenosti-zraka-u-Zenici.pdf>

Trenutno kompanija ima manje od 2.300 zaposlenih, tvrde da ukupne investicije za 20 godina iznose 490 miliona KM, od čega je na zaštitu okoliša uloženo oko 100 miliona KM.²² Također u ekološke investicije u javnim istupima kompanija ubraja i 100 miliona KM za novu toplanu, koja se samo malim dijelom koristi i za grijanje grada. Izgradnjom toplane smanjene su emisije prašine i sumpor-dioksida, ali upitno je koliko je to tehnološki, a koliko ekološki projekat. Izgovori za kašnjenje u realizaciji ekoloških projekata tražili su se u recesiji, pandemiji, poremećajima globalnog tržišta, ali važno je znati da je dobit te kompanije u 2021. iznosila 199 miliona KM, a u 2022. godini 41 milion KM.

Nakon tri seta okolišnih dozvola, koje su u ciklusima po pet godina trebale dovesti ekološke parametre proizvodnje u zakonom propisane okvire, emisije u zrak jesu djelimično smanjene, ali još uvijek su prekomjerne. Planirane mjere kasnile su i po deset godina. Postavljeni su filteri na pogone visoke peći, aglomeracije, čeličane, izgrađena je nova toplana na plin, ali još uvijek nema rješenja za pogon koksare, prečišćavanja otpadnih voda i deponije industrijskog otpada. Deponija površine 70 hektara sadrži milione tona troske, mulja, pepela i drugih vrsta otpada, i za koju je kompanija bila dužna provesti postupak procjene utjecaja na okoliš i pribavljanja rješenja o zatvaranju najkasnije do kraja 2022. godine.

Tokom 2023. godine zabilježen je i niz incidenata nekontroliranog ispuštanja otpadnih voda u rijeku Bosnu. Uzorci uzeti iz rijeke Bosne u julu 2023. godine sadržavali su 170 puta više kancerogenog benzo(a)pirena nego što je to dozvoljeno za treću klasu vode.²³

U blizini Doboja, kompanija EFT Group (sa sjedištem u Švicarskoj) pobijedila je na međunarodnom javnom tenderu koji je Vlada Republike Srpske 2004. godine raspisala za odabir strateškog partnera u Rudniku lignita Stanari. Uz rudnik napravljena je Termoelektrana **EFT Stanari**, koja je trebala imati snagu 400 MW i koja bi proizvodila oko tri TWh energije godišnje. Tehnološko rješenje trebao je isporučiti francuski Alstom, a finansijer projekta trebala je biti Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD). Ti pregovori su propali, i EFT je dogovorio finansiranje s China Development Bank, a tehnologiju je isporučio, također kineski, Dongfang Electric Corporation. Instalirana snaga elektrane smanjena je na 300 MW, planirana proizvodnja smanjena na dva TWh godišnje, a bruto efikasnost sa 43 na 38,5 posto.²⁴

Dobit Rudnika i Termoelektrane (RiTE) Stanari u 2022. godini iznosila je 87 miliona KM, na osnovu čega ih je Privredna komora RS-a proglasila najuspješnijim velikim privrednim društvom u Republici Srpskoj za 2022. godinu. Uspješne finansijske rezultate, nažalost, prate i poražavajući podaci o kvalitetu zraka. U junu 2019. godine u Stanarima je zabilježena satna koncentracija od 828 µg/m³ prašine, iako je dozvoljena prosječna 24-satna vrijednost 50 µg/m³, a najviša

22 <https://www.klix.ba/biznis/privreda/igra-zivaca-da-li-ce-radnici-arcelormittala-dobiti-svoja-prava-ili-ce-ispastati-desetine-hiljada-ljudi/231129103>

23 <https://www.ekoforumzenica.ba/2024/01/08/rezultati-analiza-zagadjenja-rijeke-bosne/>

24 <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/velika-ofenziva-je-li-ovo-nova-elektrana-hrvatske-elektroprivrede-otkrivamo-sve-detlje-oko-preuzimanja-pola-milijarde-dolara-vrijedne-elektrane-6096348>

RUDNIK EFT STANARI

(foto: BIRN)

dozvoljena satna vrijednost u toku dana $100 \mu\text{g}/\text{m}^3$.²⁵ Nekoliko porodica 2019. godine ostalo je bez izvorišta pitke vode koju su koristili u kućanstvima, zbog otpadnih voda iz EFT-a, tako da se sada snabdijevaju tehničkom vodom. Do 2021. godine uništeno je oko 17.000 kvadratnih metara šume koja je privatna imanja vlasnika štitila od prašine koja se podiže zbog radova i kopova na toj lokaciji, a usljed vibracija koje nastaju radom bagera došlo je do pucanja zidova u kući.²⁶

Najbliža mjerna stanica za mjerenje kvaliteta zraka nalazi se u Doboju, koji je 20 km udaljen od Stanara, tako da pravih pokazatelja kvaliteta zraka za Stanare i nema. Vlasti Republike Srpske stvaraju jako povoljno poslovno okruženje za strane investitore tako što ne mjere kvalitet zraka u njihovoj blizini, niti im naplaćuju taksu za emisije u zrak, kao što se to radi u Federaciji. Princip “zagađivač plaća” primjenjuje se na velike zagađivače samo u Federaciji, gdje je obavezno plaćanje naknade za zagađivače zraka u iznosu od 38 KM po toni emisije SO_2 , 36 KM po toni emisije NO_2 i 170 KM po toni emisije prašine. U 2019. godini, TE Ugljevik emitirala je 88.000 tona SO_2 , TE Gacko 17.000 tona, a TE Stanari 2.000 tona. Iste godine, TE Ugljevik ispustila je u zrak 685 tona prašine, TE Gacko 1.600 tona, a TE Stanari 179 tona.²⁷ Pogodovanje stranim investitorima ogleda se i u visini koncesija. Izmjenom Pravilnika o visini koncesione naknade i bankarskim garancijama u oblasti elektroenergetike, energenata, rudarstva i geologije u Republici Srpskoj 2016. godine, koncesionarima koji imaju i rudnik i termoelektranu omogućena je besplatna eksploatacija uglja, dok je naknada za korištenje prirodnih resursa za proizvodnju struje smanjena šest puta.²⁸

25 <https://www.capital.ba/alarmanтна-zagadjenost-vazduha-stetnom-prasinom-stanari/>

26 <https://detektor.ba/2021/11/05/popustljivost-stranim-investitorima-za-domace-zagadjenje/>

27 <https://rhmrzr.com/zivotna-sredina/register-postrojenja-i-zagadivaca/izvjestaji/>

28 <https://www.capital.ba/dokic-se-u-ime-rs-odrekao-100-miliona-km-u-korist-eft-a/>

IZLIJEVANJE KATRANA IZ GIKIL-ovog POSTROJENJA, LUKAVAC

(foto: Maja Nikolić²⁹)

Global Ispat Koksna industrija Lukavac (GIKIL) jedina, uz ArcelorMittal Zenica, proizvodi metalurški koks u BiH. Koksno-hemijski kombinat postojao je u Lukavcu od 1952., a od 2003. godine Ugovorom o partnerstvu s Global Infrastructure Holdings Ltd., *offshore* kompanijom sa sjedištem na Otoku Man, prešao je u ruke stranog investitora. Lukavačka koksara optužena je 2018. godine za uzrokovanje ekološke katastrofe kada je iz ove kompanije u rijeke Spreču, Bosnu i Savu iscurio katran. Tadašnji generalni direktor uhapšen je zbog sumnje da je počinio krivična djela koja se odnose na zagađenje zraka i vode. Općinski sud u Lukavcu potvrdio je 2019. godine optužnicu protiv kompanije i generalnog direktora “zbog osnovane sumnje da su počinili krivično djelo ‘onečišćenje okoliša’”. Pred samo podizanje optužnice, direktor je smijenjen sa ove funkcije i napustio je BiH.

Predsjednik Nadzornog odbora GIKIL-a, indijski poduzetnik Pramod Mittal, upetljan u privatizacijske afere u Bugarskoj, Filipinima i Indiji, uhapšen je 2019. godine zbog sumnje na počinjenje krivičnog djela “organizirani kriminal uz zloupotrebu položaja i ovlasti u poslovanju”. Federalna uprava za inspekcijske poslove donijela je rješenje o zatvaranju pogona u novembru 2018. godine, nakon čega je pokrenut postupak izdavanja nove okolišne dozvole, po kojoj kompanija i sada radi.²⁹ Kantonalni sud u Tuzli potvrdio je optužnicu Kantonalnog tužilaštva Tuzlanskog kantona protiv bivših članova Nadzornog odbora i menadžmenta u GIKIL-u u predmetu organiziranog kriminala u vezi s djelima iz oblasti korupcije i privrednog kriminala.

29 <https://www.slobodnaevropa.org/a/gikil-radnici-ekoloska-dozvola-zatvaranje/30866711.html>

Optuženima je sud odredio mjeru pritvora, koja je zamijenjena za ponuđenu kauciju u iznosu od tri miliona KM, te privremenu mjeru osiguranja imovinskopravnog zahtjeva u korist GIKIL-a, na osnovu kojeg je optuženi Pramod Mittal uplatio 11 miliona eura na otvoreni namjenski račun u korist oštećenog društva GIKIL. Iako su bile određene mjere zabrane i obaveznog javljanja sudu, optuženi je nakon uplate tih sredstava napustio BiH.

Afera sa ovim investitorom dobila je još jednu dimenziju kada je Pramod Mittal početkom 2023. godine pokrenuo postupak arbitraže protiv Bosne i Hercegovine, na osnovu sporazuma između Bosne i Hercegovine i Vlade Republike Indije za promociju i zaštitu ulaganja. Pramod Mittal, odnosno njegova firma GSHL, vlasnik je 51 posto Koksare GIKIL. Postupak arbitraže zasniva se na tvrdnji da je Vlada Tuzlanskog kantona nezakonito isključila GSHL iz upravljačkih struktura GIKIL-a, čime su u potpunosti uništili investicije investitora i uzurpirali njihova prava koja imaju prema zakonu.³⁰ Vijeće ministara je 2023. godine odobrilo 800.000 KM za angažman advokatskog ureda, plaćanje depozita za rad arbitražnog tribunala te angažman pravnih i finansijskih vještaka. Ako ishod arbitraže bude u korist Mittala, to bi Bosnu i Hercegovinu moglo koštati nekoliko milijardi maraka. Mittal je sličan postupak vodio protiv Nigerije, koja je pristala na nagodbu te je Mittalu platila pola milijarde dolara.³¹

Kompanija **Adriatic Metals BH Vareš** počela je svoje djelovanje (tada pod imenom Eastern Mining) 2013. godine, kad je od kompanije MM Project iz Kreševa otkupila koncesiona prava na istraživanje i eksploataciju metalnih ruda barita, cinka i olova na oko 282 hektara na području općine Vareš. Osnivač i vlasnik kompanije Adriatic Metals je korporacija Adriatic Metals PLC sa sjedištem u Velikoj Britaniji, čije dionice na berzi posjeduju veliki investicioni fondovi iz Velike Britanije, SAD-a, Australije, Singapura i drugih zemalja. Među njima se nalaze i zvučna imena poput T. Rowe Price, Vanguard Investments, J.P. Morgan i BlackRock.³²

Od samog početka, kompaniji Adriatic Metals je Vlada zeničko-dobojskog kantona učinila niz ustupaka, smanjenjem koncesione naknade sa 10.000 na 150 KM po hektaru, proširenjem eksploatacionog područja sa 282 na 585 hektara, promjenom prostornog plana u korist povećanja građevinskog i smanjenja šumskog područja, proširenjem koncesije sa ruda olova, cinka i barita i na eksploataciju zlata, srebra i bakra, kao i pratećih minerala, čime su praktično dobili neograničenu koncesiju na sve minerale koje pronađu na tom području.³⁴

30 <https://dnevni.ba/dnevni/indijski-milijarder-pokrenuo-postupak-arbitraze-protiv-bih/>

31 <https://www.klix.ba/vijesti/bih/mittalova-arbitraza-protiv-bih-drzava-bi-mogla-ostati-bez-nekoliko-milijardi-km/231127098>

32 <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-ekoloska-nesreca-lukavac/29422337.html>

33 <https://www.marketscreener.com/quote/stock/ADRIATIC-METALS-PLC-43257913/company/>

34 <http://www.prometej.ba/clanak/ljudi-i-krajevi/kako-je-rastaljen-vareshki-metal-5181>

USTUPCI VLADE ZENIČKO-DOBOJSKOG KANTONA KOMPAНИЈИ ADRIATIC METALS

smanjenje koncesione naknade

10.000 KM/ha
↓ 150 KM/ha

proširenje eksploatacionog područja

282 ha
↑ 585 ha

131 m³

šumske mase, na površini
od tri hektara, posječeno
“greškom” u oktobru 2023.
godine

Osim ekonomskih benefita, kompanija je od institucija dobila i ekološke olakšice, jer su postupci propisani Zakonom u zaštiti okoliša provedeni uz niz nedostataka. Javna rasprava za ocjenu Studije o procjeni utjecaja na okoliš podzemne eksploatacije rudnika, koju je organiziralo Federalno ministarstvo okoliša i turizma, održana je u udaljenom selu Borovica, u jeku pandemije. Predstavници lokalne zajednice Kakanj nisu pozvani na javnu raspravu, iako se rudnik nalazi tek nekoliko stotina metara od rijeke Bukovice, iz koje se Kakanj opskrbljuje pitkom vodom. Već je zabilježeno povišeno prisustvo kadmija u rijeci Bukovici, ali je kompanija na te optužbe reagirala podizanjem tužbe za klevetu protiv lokalne aktivistice koja je te podatke prva javno objavila.

U novembru 2023. godine Vlada Federacije donijela je odluku o promjeni namjene šumskog zemljišta i privremenog korištenja šumskog zemljišta u druge namjene, a zatim i odluku o promjeni te odluke, u kojoj se briše obaveza pribavljanja saglasnosti Pravobranilaštva Bosne i Hercegovine. Time je pripremljen teren za prenamjenu šumskog zemljišta.³⁵ U oktobru 2023. godine “greškom” je posječeno oko 131 kubni metar šumske mase na površini od tri hektara. Kantonalna uprava za šumarstvo uputila je krivične prijave Kantonalnom tužilaštvu Zenica za

35 <https://naratorium.ba/ekologija/metalni-stisak-zapada-i-servilnost-domacina-u-slucaju-adriatic-metalsa/>

RUDNIK OLOVA, CINKA, BARITA, ZLATA, SREBRA, BAKRA I PRATEĆIH MINERALA U VAREŠU

(foto: Google Earth)

sječu šume bez prethodne saglasnosti, doznake i odobrenja nadležnog organa. Eksploataciono područje rudnika graniči se s jednom od malobrojnih prašuma – Trstionicom, koja će sigurno biti ugrožena rudarskim aktivnostima. Aktivisti su pokrenuli postupke i pred Sekretarijatom za provedbu Bernske konvencije³⁶ i pred Nezavisnim mehanizmom za žalbe EBRD-a³⁷.

U septembru 2010. godine registrirano je preduzeće Geomet Sase Srebrenica, kojem je dodijeljena koncesija za istraživanje metalnog mineralnog resursa ceruzita na lokalitetima Očekalj i Prgoševo u općini Olovo. Od 2014. godine firma posluje pod nazivom **Geomet Olovo**. Ta kompanija počela je raditi na otvaranju rudnika ceruzita (oksidna forma rude olova) za račun i s kapitalom kompanije Mineco Group iz Velike Britanije. Rudnik je s podzemnom eksploatacijom počeo 2018. godine. Početkom 2023. zabilježen je incident ispuštanja zagađujućih materija u rijeku Biošticu, a ovlaštena laboratorija ispitivanjem uzoraka vode utvrdila je da je došlo do povećanja koncentracije teških metala i to: arsena, cinka, mangana i olova.³⁸ Nakon toga je u julu 2023. godine općinski načelnik Federalnom ministarstvu okoliša i turizma uputio zahtjev za preispitivanje i reviziju okolišne dozvole za eksploataciju i preradu mineralne sirovine ceruzita u rudniku Geomet u Olovu.

Ovo su samo neki od primjera negativnog djelovanja kompanija sa stranim investitorima na okoliš u Bosni i Hercegovini.

36 https://www.coe.int/en/web/bern-convention/case-page/-/asset_publisher/Vd8vyirv7oA2/content/possible-negative-impact-of-mining-activities-in-trstionica-gornja-bukovica-and-vare%C5%A1

37 <https://www.ebrd.com/work-with-us/projects/ipam/2022/02.html>

38 <https://inforadar.ba/eko-katastrofa-kod-olova-rijeka-biostica-zagadena-otpadnim-vodama-iz-rudnika-olova-geomet/>

5.

Studije o utjecaju na okoliš kao pokriće za uništavanje prirode

Okolišna dozvola je upravni akt, rješenje kojim se propisuju mjere i uslovi zaštite okoliša tokom izgradnje i rada određenog pogona ili postrojenja, koja se izdaje na osnovu provedenog postupka utvrđivanja mjera zaštite okoliša kako je propisano zakonom. Instrument okolišne dozvole u Federaciji (ekološke dozvole u Republici Srpskoj) uveden je donošenjem Zakona o zaštiti okoliša 2003. godine, kao mehanizam za jaču zaštitu okoliša od štetnog djelovanja na ljude, biljni i životinjski svijet, zemljište, vode, zrak, klimu, pejzaže, materijalna dobra, kulturno nasljeđe, kao i na međudjelovanje svih ovih faktora.

U postupku pribavljanja okolišne dozvole, za projekte koji mogu imati znatan utjecaj na okoliš s obzirom na njihovu prirodu, veličinu ili lokaciju, provodi se procjena utjecaja na okoliš i pribavlja rješenje o odobravanju studije o procjeni utjecaja na okoliš. Postupak usvajanja tih studija provodi se uz obavezno informiranje i učešće javnosti, kako bi se omogućila provedba Arhuske konvencije³⁹, koja svim građanima garantira pravo na pristup informacijama o okolišu, pravo na učešće u odlučivanju po pitanjima koja se tiču okoliša, te pravo na pristup pravosuđu.

Zahtjeve za izdavanje ili obnovu okolišne dozvole, kao i studije o procjeni utjecaja na okoliš, mogu pripremati isključivo ovlašteni nosioci izrade, stručne institucije ili konsultantske kuće koje zadovoljavaju propisane kriterije. U okviru javnih rasprava, na te zahtjeve i studije svako ima pravo da nadležnom ministarstvu koje vodi postupak podnese svoja mišljenja, primjedbe i sugestije, kako bi se osigurala demokratičnost pristupa i kako bi priliku da budu uključeni u postupak dobili svi pojedinci i grupe koje ta problematika zanima ili koji mogu doprinijeti boljoj zaštiti okoliša. Najčešće su to ekološka udruženja, koja prate pozive na javne rasprave i koja imaju kapacitete za stručni osvrt na te dokumente. Ukoliko se prijedlozi i primjedbe podneseni kroz javnu raspravu zanemare ili se odbiju bez obrazloženja, podnosioci imaju pravo pokrenuti upravni spor pred nadležnim sudovima.

39 https://unece.org/DAM/env/pp/documents/Bosnian_Aarhus_Convention.pdf

Brojni su upravni sporovi vođeni protiv rješenja o izdatim okolišnim dozvolama, koji su često dovodili do presuda kojima se izdata rješenja stavljaju van snage i vraćaju se na ponavljanje postupka. Nedavno je Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH objavilo dokument "Pregled sudske prakse u Bosni i Hercegovini u oblasti zaštite okoliša", u kojem je opisano i devet upravnih sporova protiv rješenja o okolišnim dozvolama, rješenja o odobrenju za građenje ili dodjeli koncesije.⁴⁰

U upravnim sporovima najčešće se ukazivalo na greške koje su, namjerno ili slučajno, počinili ili organi koji su vodili postupak, ili autori studija o procjeni utjecaja na okoliš. Kako je forma tih studija standardizirana, zna se desiti da se prilikom izrade studija potkradu greške poput pogrešnih naziva lokacija, koje su ostale iz neke od prethodnih studija. U studiji za Termoelektranu Banovići autori su zaboravili promijeniti ime deponije na koju će se odlagati pepeo iz termoelektrane. U okolinskoj dozvoli za Hidroelektranu Janjici na rijeci Bosni stoji da "...projektom treba definisati sve mjerodavne proticaje rijeke Drine". U studiji o procjeni utjecaja na okoliš za izgradnju glavne gradske magistrale u Zenici pisalo je da "izgradnjom cestovne saobraćajnice neće doći do značajnije deforestacije", pa je posječeno nekoliko stotina odraslih stabala divljeg kestena.

Posljednji slučaj zloupotrebe tih studija zabilježen je kod kompanije Adriatic Metals, od koje su aktivisti i udruženja tražili da se javno objavi studija o utjecaju na biodiverzitet. Umjesto da je javno objave, kompanija je izjavila da je ta studija intelektualno vlasništvo i da se iz tog razloga ne smije javno objaviti. Nakon upornog insistiranja da im se ta studija ipak ustupi, kompanija je odgovorila da su od autora studije "...dobili saglasnosti da ustupe materijal na korištenje zainteresiranim stranama uz obrazloženje u koju svrhu će se isti koristiti. Također, savjetovali su se sa pravnom službom, te je potrebno da se potpiše Sporazum o povjerljivosti prije ustupanja materijala". Uslovljavanje pristupa takvom materijalu potpisivanjem sporazuma o povjerljivosti je besmisleno. U udruženjima su aktivisti koji niti imaju niti moraju imati potrebna znanja o biodiverzitetu, rudarstvu i svim drugim aspektima tog problema, nego se za ta pitanja obraćaju stručnoj i akademskoj javnosti. Potpisivanjem takvog sporazuma, bilo kakva konsultacija sa ekspertima bila bi kršenje sporazuma, tako da taj sporazum nije potpisan i studija je ostala skrivena.

40 <https://portalfo1.pravosudje.ba/vstvfo-api/vijest/download/122787>

6.

Pravni i regulatorni okvir

Vlade oba entiteta ne ustručavaju se mijenjati propise i prostorno-planske dokumente kako bi se pogodovalo investitorima. Rafineriju nafte u Brodu, s Rafinerijom ulja u Modriči, preuzela je 2007. godine ruska kompanija Zarubežnjeft. Obje te kompanije posluju kao dio Optima grupe. Lobiranjem tih kompanija kod političkih subjekata u Republici Srpskoj i na nivou BiH, duže od 20 godina odgađano je usklađivanje propisa o sadržaju sumpora u tečnim gorivima, jer Rafinerija Brod nije mogla postići taj kvalitet goriva iz sirovine koju je dobavljala iz Rusije.⁴¹ Teška dizel-goriva sadrže do pet posto sumpora, dok je sadržaj sumpora u lakim dizel-gorivima u BiH bio je ograničen na 0,5 posto za D1, odnosno jedan posto za D2 dizel. U većini zapadnoevropskih zemalja sadržaj sumpora u dizel-gorivu je 0,035 g/l. Sadržaj sumpora u benzinima u BiH iznosio je do jedan posto, dok je u Evropi sadržaj sumpora u benzinu ispod 0,05 posto. Tek 2023. godine Vijeće ministara Bosne i Hercegovine donijelo je Odluku o kvaliteti tečnih naftnih goriva⁴² kojom se preuzimaju odgovarajuće direktive Evropske unije u ovoj oblasti.

Vlada Federacije BiH donijela je 2007. godine Pravilnik o graničnim vrijednostima opasnih i štetnih materija za tehnološke otpadne vode prije njihovog ispuštanja u sistem javne kanalizacije, odnosno u drugi prijemnik. Taj pravilnik dao je rok od tri godine za ispunjavanje uvjeta za ispuštanje tehnoloških otpadnih voda utvrđenih tim pravilnikom. Taj rok je probijen i Vlada Federacije je 2012. godine donijela Uredbu o uslovima ispuštanja otpadnih voda u prirodne recipijente i sisteme javne kanalizacije. Uredbom je ponovo pomjeren krajnji rok za usaglašavanje sa zahtjevima iz ove uredbe na pet godina od dana njegovog stupanja na snagu, za sve industrijske i privredne korisnike koji već ispuštaju svoje otpadne vode u prirodne recipijente. Prije isteka tog roka, 2015. godine donesena je nova Uredba o uslovima ispuštanja otpadnih voda u okoliš i sisteme javne kanalizacije, koja je ponovo dala rok od tri godine za usaglašavanje sa zahtjevima iz uredbe. Naredna Uredba o uslovima ispuštanja otpadnih voda u okoliš i sisteme javne kanalizacije donesena je 2020. godine, i njome je propisano da svi

41 Odluka o produženju važenja Odluke o kvaliteti tečnih naftnih goriva (Službeni glasnik BiH 27/02, 28/04, 16/05, 14/06, 22/07, 101/08, 71/09, 73/10, 58/10, 10/24)

42 Odluka o kvaliteti tečnih naftnih goriva (Službeni glasnik BiH 10/24)

20

Duže od 20 godina odgađano je usklađivanje propisa o sadržaju sumpora u tečnim gorivima, jer Rafinerija Brod nije mogla postići taj kvalitet goriva iz sirovine koju je dobavljala iz Rusije

privredni i industrijski subjekti koji već ispuštaju svoje tehnološke otpadne vode u okoliš a koje ne zadovoljavaju granične vrijednosti emisije supstanci i parametara kvaliteta za tehnološke otpadne vode u skladu s tom uredbom, imaju krajnji rok za usaglašavanje s odredbama ove uredbe – 19. decembar 2023. godine. Deset dana nakon isteka tog roka donesena je Uredba o izmjenama i dopunama Uredbe o uslovima ispuštanja otpadnih voda u okoliš i sisteme javne kanalizacije, kojom je taj rok pomjeren na 30. juni 2026. godine.⁴³ Iako je posljednja izmjena te uredbe propisala strožije inspekcijske nadzore i kontrole subjekata koji zagađuju vode, iz 17 godina izmjena propisa i produžavanja rokova za usklađivanje s propisima šalje poruku zagađivačima da ne moraju investirati u prečišćavanje otpadnih voda i da će im Vlada nastaviti produžavati te rokove.

Skupština Zeničko-dobojskog kantona je 2022. dala saglasnost na prostorni plan Općine Vareš u periodu od 2018. do 2038. godine. Resorno kantonalno ministarstvo reagiralo je u rekordnom roku kako bi se stvorili uslovi da se prostorni plan što prije nađe na dnevnom redu Vlade i Skupštine Zeničko-dobojskog kantona.⁴⁴ Interes Općine Vareš, kao i brojnih investitora, među kojima su Adriatic Metals i arapski investitor koji planira izgradnju resorta na površini od 40 hektara⁴⁵, bili su razlog za ubranu proceduru usvajanja prostornog plana.

43 <https://fmpvs.gov.ba/wp-content/uploads/2024/01/07-izmjena-uredbe.pdf>

44 <https://federalna.ba/vares-konacno-dobio-prostorni-plan-lb0zc>

45 <https://www.biznisinfo.ba/arapski-investitori-na-granici-kantona-sarajevo-grade-mali-grad/>

7. Učesnici u procesu

Iz svih ovdje navedenih primjera može se zaključiti da su institucije vlasti u Bosni i Hercegovini jako naklonjene davanju pogodnosti investitorima, a da im je zaštita prirode i okoliša manje važna. Kao jedini zaštitnici okoliša ostale su organizacije civilnog društva, koje aktivno zagovaraju odgovorniji odnos prema prirodi. Primjeri uspješnog zagovaranja su usvajanje Deklaracije o zaštiti rijeka na području Republike Srpske 2021. godine, kao i zabrana izgradnje malih hidroelektrana snage do deset MW na cijeloj teritoriji Federacije usvajanjem izmjena Zakona o električnoj energiji.

Deklaraciju o zaštiti rijeka na području Federacije usvojio je Predstavnički dom, ali ne i Dom naroda Parlamenta Federacije. U uspjehe se može ubrojati i usvajanje amandmana na Zakon o zaštiti okoliša Federacije, kojima je uvedena obavezna primjena najboljih raspoloživih tehnika koje važe u EU, a koje obuhvataju i granične vrijednosti emisija. Međutim, samo postojanje propisa i njihova usklađenost s EU direktivama i propisima nije dovoljna garancija za njihovo provođenje na terenu, jer se iz brojnih primjera može zaključiti da je primjena propisa u Bosni i Hercegovini na nezavidno niskom nivou.

Veliki je broj učesnika u procesima stranih investicija koje imaju značajan utjecaj na okoliš. To su, prije svega, parlamenti (predstavnički domovi i domovi naroda entiteta), koji donose zakone i usvajaju strateške i prostorno-planske dokumente. Na primjeru neusvajanja Deklaracije o zaštiti rijeka u Federaciji vidi se da nije dovoljno da Predstavnički dom usvoji neki propis ili akt, jer ga politički subjekti uvijek mogu blokirati ili oboriti na Domu naroda.

Nakon parlamenata, podzakonske akte donose entitetske i kantonalne vlade, na prijedlog resornih ministarstava. I to usložnjava situaciju, jer je oblast zaštite okoliša obično samo jedan od resora. U Federalnoj vladi okoliš je dodijeljen ministarstvu koje je nadležno i za turizam, dok je u Vladi Republike Srpske zaštita životne sredine spojena s građevinarstvom i prostornim uređenjem. I u kantonima je okoliš vezan uz druge djelatnosti, kao što su prostorno uređenje, građenje, promet, komunikacije, turizam, trgovina, stambeni poslovi, urbanizam, i to u različitim kombinacijama u svakom kantonu. Važni aspekti okoliša, kao što su šume i

vode, u nadležnosti su posebnih ministarstava, za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo, a industrijske djelatnosti koje imaju najveći utjecaj na okoliš jesu nadležnosti ministarstava za privredu, rudarstvo i/ili energetiku. Takva fragmentiranost otežava efikasno upravljanje okolišem.

Iako je u svim strateškim dokumentima i u procesu evropskih integracija bilo predviđeno formiranje agencije za zaštitu okoliša, po uzoru na sve druge evropske zemlje, ta agencija nije formirana ni na državnom niti na entitetskom nivou. Bilo je inicijativa da se nekoliko institucija (Federalni hidrometeorološki zavod, Federalni zavod za agropedologiju, Agencija za vodno područje rijeke Save, Agencija za vodno područje Jadranskog mora, Fond za zaštitu okoliša) ili njihovi dijelovi organizacijski transformiraju u tu agenciju, ali ta ideja nikad nije dobila političku podršku donosilaca odluka.

Agencija za unapređenje stranih investicija Bosne i Hercegovine (FIPA) je agencija koju je osnovalo Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, a čija je osnovna zadaća: privlačenje i povećanje priliva stranih investicija u Bosnu i Hercegovinu i poticanje postojećih investitora u zemlji na daljnja ulaganja i širenje poslovanja; poboljšanje saradnje između privatnog i javnog sektora, predlaganje mjera za unapređenje okruženja za investiranje, a s time i ekonomskog razvoja; predstavljanje Bosne i Hercegovine kao zemlje poželjne za strane investitore.

Ta agencija kao atraktivne sektore promovira poljoprivredu i prehrambenu industriju, automobilsku industriju, bankarski i finansijski sektor, građevinarstvo, energetiku, šumarstvo, informacijsko-komunikacijske tehnologije, rudarstvo i metaloprerađivačku industriju, turizam, tekstilnu industriju, te izvozno orijentirane poslovne usluge. Nigdje u dokumentima Agencije ne spominje se održivi razvoj, cirkularna ekonomija, dekarbonizacija, obnovljivi izvori energije i zaštićena područja. Zanimljivo je da se institucije koje su nadležne za zaštitu okoliša često vlastiti nerad i neprovođenje propisa pravdaju "čuvanjem radnih mjesta" i očuvanjem socijalnog mira, dok se Agencija, koja bi se trebala brinuti za očuvanje postojećih i stvaranje novih radnih mjesta, uopće ne osvrće na zaštitu okoliša.

Ključni faktor u zaštiti okoliša su inspekcijski organi, koji direktno na terenu provode propise. U zavisnosti od veličine poslovnih subjekata, nadležnost za inspekcijski nadzor je na entitetskom, kantonalnom ili na lokalnom nivou. U svim upravama za inspekcijske poslove naglašen je nedostatak kadrova i drugih resursa, što za posljedicu ima nizak nivo kontrole provođenja ekoloških propisa. Rezultati istraživanja provedenog 2023. godine ukazuju na niz izazova koji umanjuju učinkovitost i transparentnost rada inspekcijskih organa na polju zaštite okoliša u Federaciji, Republici Srpskoj i Kantonu Sarajevo, ali i povjerenje građana u inspekcije.⁴⁶ Ti izazovi obuhvataju nedovoljan broj zaposlenih inspektora zaštite okoliša, nedovoljno izdvajanje sredstava za usavršavanje i osposobljavanje inspektora, nedostatak savremene opreme, nepostojanje i/ili neusklađenost relevantnih pravnih propisa, blagu kaznenu politiku za učinioce prekršaja, neodgovarajuće tehničke uslove za implementaciju propisa, kao što

46 Analiza rada i transparentnosti okolišnih inspekcija u Bosni i Hercegovini, CPRC Sarajevo, 2023., <https://www.cprc.ba/post/analiza-rada-i-transparentnosti-okoli%C5%A1nih-inspekcija-u-bosni-i-hercegovini>

su laboratorijski kapaciteti, nepostojanje registra ispuštanja i prenosa zagađujućih materija (PRTR), izostanak odgovarajuće saradnje okolišnih inspekcija na različitim nivoima, s resornim ministarstvima, stručnim institucijama, javnim preduzećima i ustanovama, ali i organima pravosuđa, te izostanak odgovarajuće saradnje inspekcija sa građanima i organizacijama civilnog društva.⁴⁷

Strane ambasade u Bosni i Hercegovini podržavaju aktivnosti na zaštiti okoliša, u čemu se posebno ističe Ambasada Švedske, koja je kroz projekte IMPAQ za jačanje kapaciteta institucija⁴⁸, BiH ESAP 2030+ za razvoj strategija zaštite okoliša⁴⁹ i *Misli o prirodi!* za podršku organizacijama civilnog društva⁵⁰ pokrila širok dijapazon aktivnosti na zaštiti okoliša. I druge ambasade podržavaju projekte koji doprinose zaštiti okoliša, ali se u posljednje vrijeme ambasade zemalja iz kojih dolaze investitori u rudarske aktivnosti više angažiraju na promociji i zaštiti tih investicija, zanemarujući štetne utjecaje tih investicija na okoliš.⁵¹

Za uspjeh investicija izuzetno je važna finansijska podrška, poput povoljnih kredita koje daju međunarodne finansijske institucije. EBRD⁵², Svjetska banka⁵³ i Evropska investicijska banka⁵⁴ imaju stroge politike investiranja koje moraju biti okolišno i klimatski prihvatljive. Uspostavile su i nezavisne mehanizme za prigovore, kroz koje zainteresirana javnost može pokrenuti postupke preispitivanja održivosti projekata koji se finansiraju kreditima tih banaka. Te mehanizme uglavnom koriste organizacije civilnog društva.

47 Analiza rada i transparentnosti okolišnih inspekcija u Bosni i Hercegovini, CPRC Sarajevo, 2023., <https://www.cprc.ba/post/analiza-rada-i-transparentnosti-okoli%C5%A1nih-inspekcija-u-bosni-i-hercegovini>

48 <https://zrakubih.ba/>

49 <https://esap.ba/>

50 <https://mislioprirodi.ba/>

51 <https://ekobih.net/otvoreno-pismo-ambasadorima-velike-britanije-sjedinjenih-americkih-drzava-i-norveske/>

52 <https://www.ebrd.com/ipam>

53 <https://accountability.worldbank.org/en/home>

54 <https://www.eib.org/en/about/accountability/index.htm>

8.

Mogući alternativni pristupi

Poboljšanje ekološke održivosti stranih ulaganja u Bosni i Hercegovini zahtijeva integrirani pristup koji uključuje regulatorne mjere, političku volju, saradnju s investitorima i aktivno učešće građana. Da bi se to postiglo, mogu se poduzeti sljedeći koraci:

- Agencija za unapređenje stranih investicija Bosne i Hercegovine (FIPA) trebala bi usvojiti, promovirati i provoditi principe održivog razvoja, kako bi se potencijalnim investitorima poslala jasna poruka o opredjeljenju Bosne i Hercegovine da sačuva prirodna bogatstva kojima raspolaže, te kako bi se privukli i investitori koji imaju opredjeljenja koja su u skladu s ciljevima održivog razvoja, sa investicijama poput obnovljivih izvora energije, energetske efikasnosti, zaštite voda i očuvanja prirodnih resursa.
- Neophodno je jačanje zakonodavstva i regulatornog okvira. Bosna i Hercegovina treba pooštriti zakone i propise koji se odnose na zaštitu okoliša i prirodnih resursa, te provesti rigoroznu primjenu tih zakona kako bi se osiguralo da strani investitori poštuju ekološke standarde i pravila. Obaveze preuzete kroz Poglavlje 27 pregovaračkog procesa za pristupanje Evropskoj uniji moraju se implementirati, ne samo usvajanjem nego i provođenjem propisa koji su usklađeni s pravnom stečevinom EU, kao i međunarodnih standarda i obaveza.
- Za zaštitu okoliša važno je poticanje transparentnosti u procesima donošenja odluka i postupcima odobravanja projekata, kako bi se ekološki aspekti uzeli u obzir i kako bi se izbjegli ili minimizirali negativni utjecaji na okoliš. To uključuje javnu raspravu, dostupnost informacija i uključivanje zainteresiranih strana u proces donošenja odluka, odnosno provođenje Arhuske konvencije.
- Podizanje svijesti i edukacija investitora, javnosti i institucija o važnosti ekološke održivosti može potaknuti promjenu ponašanja i potaknuti veću odgovornost prema okolišu.
- Institucije vlasti mogu uvesti poticajne mjere, poput poreznih olakšica ili subvencija, za one investitore koji implementiraju mjere zaštite okoliša ili razvijaju održive projekte. Do sada su te olakšice davane svima, bez obzira kakav je njihov utjecaj na okoliš. Treba

promicati ekološku poljoprivredu, obnovljive izvore energije, cirkularnu ekonomiju i zelene industrije kao prioritetna područja za strana ulaganja.

- Institucije zadužene za zaštitu okoliša trebaju imati dovoljno resursa, stručnosti i integriteta da bi efikasno nadzirale i provodile ekološke propise te pružale podršku investitorima u postizanju ekoloških ciljeva.
- Potrebno je jačati saradnju s međunarodnim organizacijama i partnerima kako bi BiH dobila stručnu podršku, tehničku pomoć i finansijska sredstva za unapređenje ekološke održivosti stranih ulaganja. Na raspolaganju su brojni instrumenti koje pruža UNDP, OSCE, Evropska delegacija u BiH, razvojne agencije i agencije za međunarodnu pomoć, kao što je SIDA, USAID, GIZ i druge, kao i finansijske institucije.
- Neophodna je i bolja koordinacija između različitih međunarodnih faktora, koji često podržavaju projekte i programe koji se preklapaju. Tako bi se postiglo racionalno korištenje ograničenih resursa i olakšalo planiranje i realizacija strateških opredjeljenja.
- Lokalnim zajednicama, civilnom društvu i medijima treba pružiti podršku u praćenju i izvještavanju o ekološkim utjecajima stranih ulaganja. Institucije vlasti ih trebaju tretirati kao partnere, a ne kao kritičare.
- Potrebna je dosljednija provedba principa “zagađivač plaća”, jačanjem transparentnosti prikupljanja i utroška naknada, te uspostavljanjem registra zagađenja (PRTR).
- Za odgovorno ponašanje stranih investitora mogu se koristiti mehanizmi poput ESG (Environment, Social, Governance) principa. ESG principi odnose se na skup kriterija koji se koriste za procjenu i upravljanje utjecajem organizacije na životnu sredinu, društvo i upravljačke prakse. Primjena ESG principa može pomoći stranim ulagačima da integriraju ekološke, društvene i upravljačke faktore u svoje poslovne strategije i odluke te da pridonesu održivom razvoju Bosne i Hercegovine, uz istovremeno ostvarivanje finansijskog uspjeha. Ovi principi također mogu povećati povjerenje investitora, smanjiti rizike i poboljšati reputaciju kompanija na globalnom tržištu. Pri tome treba posebno paziti na dosljednu primjenu i transparentnost kako bi se izbjegao *greenwashing*.
- Paralelno s promjenom politike stranih ulaganja, trebalo bi raditi na aktiviranju domaćih investicijskih kapaciteta. Domaće investicije u privredne djelatnosti skoro da ne postoje, najveći dio i pravnih i fizičkih lica ulaže u nekretnine, što je dovelo do poremećaja na tom tržištu, koje za posljedicu ima iseljavanje mladih i kvalificirane radne snage. Ukupni depoziti stanovništva i pravnih lica kod komercijalnih banaka u BiH iznose 16 milijardi KM⁵⁵. Aktiviranje tog mrtvog kapitala kroz stvaranje povoljnog regulatornog okvira i investicije u građansku energiju (prosumere)⁵⁶ moglo bi nadoknaditi manjak stranih investicija, istovremeno osiguravajući energetska nezavisnost i očuvanje prirodnih resursa i okoliša.

55 <https://www.cbbh.ba/press/ShowNews/1537>

56 <https://balkangreenenergynews.com/rs/wp-content/uploads/2023/11/Lažna-i-haotična-dekarbonizacija-elektroenergetskog-sektora-Zapadnog-Balkana-RESET.pdf>

9. Zaključak

Kako bi se poboljšala ekološka održivost stranih ulaganja u Bosni i Hercegovini, ključno je usvajanje, ali još važnije provođenje principa održivog razvoja od strane Agencije za unapređenje stranih investicija (FIPA), jačanje zakonodavstva i regulatornog okvira kako bi se osiguralo poštivanje ekoloških standarda, poticanje transparentnosti u procesima donošenja odluka te podizanje svijesti i edukacija svih zainteresiranih strana o važnosti ekološke održivosti. Uz to, diferenciranje poticajnih mjera za investitore, jačanje kapaciteta institucija za zaštitu okoliša i bolja koordinacija s međunarodnim organizacijama mogu doprinijeti stvaranju povoljnog okruženja za investicije koje su u skladu s principima održivog razvoja.

Strane investicije su neophodne, ali mora se jasno reći kakve investicije jesu a kakve nisu prihvatljive. Uništenje prirodnih bogatstava, biodiverziteta i kvaliteta života ne smije biti cijena koja se plaća za ekonomski prosperitet. Izuzetno bogata prirodnim bogatstvima, Norveška je prva država koja je u potpunosti zabranila krčenje šuma⁵⁷, ali ne samo na vlastitoj teritoriji nego se ograničenje odnosi i na druge teritorije iz kojih se uvozi palmino ulje, soja i govedina, čime se podiže ljestvica odgovornosti prema očuvanju prirode. Skandinavske zemlje su svjetski lideri u zaštiti okoliša i borbi protiv klimatskih promjena⁵⁸ i iz njihovih iskustava mogla bi učiti i Bosna i Hercegovina.

Svijest o potrebi očuvanja okoliša više nije samo "skupa igračka za bogate". Nakon što je 2017. godine Kina zabranila većinu uvoza otpadnog materijala iz inostranstva, taj primjer su uskoro slijedili Malezija i Filipini⁵⁹. Naprosto su postali svjesni da je šteta koja se nanosi okolini prljavim tehnologijama veća od ekonomske koristi i poduzimaju korake kako bi se zaštitili barem od uvoza prljavih tehnologija i opasnog otpada. Nažalost, ista politika ne primjenjuje se i na

57 <https://energetskiportal.rs/norveska-prva-drzava-koja-je-zabranila-krcenje-suma/>

58 <https://theweek.com/feature/briefing/1017804/most-and-least-environmentally-friendly-countries>

59 <https://theconversation.com/as-more-developing-countries-reject-plastic-waste-exports-wealthy-nations-look-for-solutions-at-home-117163>

njihove investicije u drugim zemljama. Zato je od velike važnosti politika stranih investicija koja se donosi i provodi na nivou države.

Umjesto privlačenja sumnjivih investicija koje loše utječu na okoliš, Bosna i Hercegovina treba pametnije iskoristiti prirodne potencijale kojima još uvijek raspolaže, prvenstveno povećanjem procenta zaštićenih područja. Trenutno je u BiH pod zaštitom samo oko tri posto teritorije, što je četiri-pet puta manje od evropskog prosjeka. Zaštićena područja, osim značaja koji imaju na kvalitet života i očuvanje biodiverziteta, predstavljaju i važan ekonomski potencijal. Razvoj turizma, posebno ruralnog, proizvodnja i plasman zdrave hrane, samo su neki od primjera pretvaranja zaštićenih područja iz troška u izvor prihoda⁶⁰.

Realne prepreke i dalje čine visok nivo korupcije, ispolitiziranost i fragmentiranost donošenja odluka, nizak nivo svijesti i blaga kaznena politika. Sve to su izazovi koji nisu tipični samo za oblast zaštite okoliša, nego na sve druge društvene oblasti u BiH. Evropske integracije mogle bi biti prilika da se zemlja suoči s tim izazovima i da ih prevaziđe u relativno kratkom roku. Drugi važan faktor u jačanju vladavine prava su organizacije civilnog društva, koje predstavljaju sponu između šire javnosti i institucija⁶¹. Snažno, kapacitirano i nepotkupljivo civilno društvo može svojim djelovanjem pozitivno utjecati na jačanje odgovornosti institucija i bolju implementaciju propisa.

60 WWF Adria (2016) Procjena dobrobiti zaštićenih područja (PA_BAT) u Bosni i Hercegovini, http://d2ouvy59p0dg6k.cloudfront.net/downloads/bih_bat_report_2016_bhs_web_1.pdf

61 Mirela Petkova (2021) The Environmental Impact of Chinese Projects in the Western Balkans. Prague, Czech Republic, Association for International Affairs (AMO). https://chinaobservers.eu/wp-content/uploads/2021/11/CHOICE_policy-paper_Environmental-Impact_A4_07_web.pdf

BIHRN
BALKAN
INVESTIGATIVE
REPORTING
NETWORK

BOSNIA &
HERZEGOVINA

 Detektor